

Отримано: 17 листопада 2013 р.

Прорецензовано: 2 грудня 2013 р.

Прийнято до друку: 20 грудня 2013 р.

Угрин В. В. Економічна природа та причини виникнення податкового боргу / В. В. Угрин // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: збірник наукових праць / ред. кол.: І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Випуск 24. – С. 118–122.

УДК 336.225.641

JEL Classification: H74

Володимир Володимирович Угрин,

аспірант кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПОДАТКОВОГО БОРГУ

У роботі охарактеризовано поняття та сутність податкового боргу. Проведено дослідження походження дефініції «податковий борг». Проаналізовано основні причини, що впливають на виникнення податкового боргу.

Ключові слова: податок, борг, борг податковий, причини виникнення податкового боргу.

Владимир Владимирович Угрин,

аспірант кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРИРОДА И ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ НАЛОГОВОГО ДОЛГА

В работе охарактеризованы понятие и сущность налогового долга. Проведено исследование происхождения дефиниции «налоговый долг». Проанализированы основные причины, влияющие на возникновение налогового долга.

Ключевые слова: налог, долг, долг налоговый, причины возникновения налогового долга.

Volodymyr Volodymyrovych Uhryn,

Graduate Student of Department of Taxes and Fiscal Policy of Ternopil National Economic University

ECONOMIC NATURE AND CAUSES OF TAX DEBT

The concept and essence of tax debt are characterized in the work. The origin of concept of tax debt is investigated. The main reasons influencing the occurrence of tax debt are also analyzed.

Keywords: tax, debt, tax debt, tax debt causes.

*«Мистецтво справляння податків подібне мистецтву
обскубування гусака – максимум пуху при мінімумі шипіння»*

Ж. Б. Кольбер

Постановка проблеми. Сучасна економіка характеризується непослідовністю свого розвитку. З одного боку, розвиток економічних відносин накладає свій відбиток на становлення податкової системи в державі, а з іншого – на її ефективне функціонування та у зв'язку з цим на зростання загальних соціально-економічних показників. Звідси, реформування податкової системи є складовою частиною глибоких соціально-економічних перетворень у державі. Успіх економічної стабільності значною мірою залежить від створення оптимальних форм оподаткування як для платників податків, так і для держави. Зауважимо, що доволі часто перешкодою на шляху такої стабільності є виникнення податкового боргу у платників податків перед бюджетами. Ця проблема носить латентний характер. Окрім того, надмірна податкова заборгованість є загрозою економічної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням виникнення та існування податкового боргу приділяється дедалі більше уваги, зокрема окремі аспекти досліджуваної теми трапляються в роботах таких провідних вітчизняних науковців як: В. І. Антипова, В. А. Бортняка, С. С. Варгіча, В. А. Грушки, О. А. Долгого, О. М. Десятнюк, А. І. Крисоватого, С. В. Онишка, С. П. Познякова, І. М. Таранова, О. М. Тимченко, А. М. Яковлевої та ін. Проте сьогодні питання податкового боргу досліджується переважно в площині його впливу на формування доходної частини бюджетів, беручи до уваги виключно фіскальну складову. Відтак, у працях згаданих авторів оминається дослідження його економічної природи та сутнісних характеристик.

Мета. Дослідження економічної природи та причин виникнення податкового боргу.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на зазначену актуальність, зосередимо свою увагу на дослідженні дефініції податковий борг. Зауважимо, що значення цього поняття доволі відрізняється від розуміння самого боргу. В економічній літературі мають місце різноманітні визначення поняття боргу:

- грошова сума, позичена на термін на визначених умовах, яка підлягає обов'язковому поверненню [12, с. 170];
- грошова сума, взята у позику (на термін та на визначених умовах) [8, с. 166];
- зобов'язання, що виникає з отримання особою у тимчасове користування грошей або інших речей, перед іншою особою [18, с. 181];
- сума непогашеного фінансового зобов'язання [4, с. 63].

З огляду на запропоновані визначення підкреслимо, що у першому та другому випадку йдеться, що моменту погашення передують факт передачі предмету боргу у користування на певний строк. Такої передачі не відбувається під час виникнення податкового боргу. Окрім того, ми цілковито погоджуємося з О. Тимченко, яка зазначає, що на відміну від звичайних кредитних відносин податкові не передбачають елемента запозичення [16, с. 90]. Професор О. Тимченко зауважує, що платник податків як потенційний боржник не бере в держави у тимчасове користування будь-яких коштів на умовах поворотності, але має фінансове зобов'язання перед нею, яке необхідно виконати у встановлений строк [16, с. 90]. Хочемо уточнити, що таке зобов'язання виникає лише після того, як платник податків свідомо на нього погоджується. Адже, відповідно до статті 16 Податкового кодексу України, кожен платник податків зобов'язаний сплачувати податки та збори в строки та у розмірах, встановлених цим Кодексом та законами з питань митної справи [10]. Стаючи на облік у контролюючих органах, платник зобов'язаний ознайомитися зі своїми правами та обов'язками. Тому виникнення зобов'язання у платника податків є законним і регулюється нормами права. Що ж отримує платник взамін натомість взятих на себе зобов'язань? Це питання доволі дискусійне і вже не мало часу цікавить науковців. В історії розвитку оподаткування доволі тривалий час панувала теорія «еквівалентного обміну», яка зародилася в умовах середньовікового фінансового господарства. Суть її полягала в тому, що податки справлялися як еквівалентний платіж громадян за послуги, надані їм державою. Один із засновників політичної економії Ж. Сімонді вважає податок жертвою і насолодою, а тому відстоює принцип еквівалентності у відносинах між державою та платником податків. Податок є ціною, що сплачується громадянином за отриману ним насолоду. Звідси податки, що сплачуються громадянами повинні відповідати тій вигоді, яку вони отримують від суспільства, і тим витратам, які вони здійснюють заради нього [9, с. 135–149].

Цілком інший погляд панує серед наших сучасників. Найпоширенішим серед трактувань сутності податку його розуміння як примусового збору, що справляється державною владою з окремих господарюючих осіб для покриття витрат, що здійснюються нею або для досягнення будь-яких завдань економічної політики без надання платникам його спеціального еквіваленту [14, с. 71]. Тому, сплативши доволі значну суму, у платника не має жодних гарантій на отримання у відповідь користі від таких дій. Таким чином, податки на відміну від позикових коштів вилучаються у платника державою без будь-яких обов'язків перед ним [15, с. 19]. Відтак немає жодного зв'язку між сплатою податків і отриманням від держави суспільних послуг, звідси не може бути встановлено відповідності між сумою сплаченого податку і користю, яку отримує платник податків. І. Майбуров зазначає, що платник податків не може і не повинен розраховувати на отримання еквівалентної вигоди від держави. Тому виконання державою своїх функціональних обов'язків не може трактуватися як надання конкретному платникові податків еквівалентної сплаченого податку вигоди [15, с. 19].

Ми погоджуємося з тим, що податок не є еквівалентним обміном між платниками й державою. Проте, сплачуючи податки та збори, платник бере опосередковану участь у фінансуванні державою суспільних послуг, якими так чи інакше користуватиметься в майбутньому. Несплата ж таких обов'язкових платежів є передумовою неповного фінансування державою своїх видатків та виникнення податкового боргу в платника податків. Таким чином, на вищому рівні узагальнення проблема оподаткування та податкового боргу – це насамперед проблема відносин, за якими стоять інтереси суб'єктів податкових відносин і їх збалансування «досягнення балансу інтересів».

З огляду на зазначене можемо стверджувати про відмінність у механізмі формування боргу, податкового боргу, а через це, трактування понять: борг та податковий борг не будуть ідентичними. Вперше поняття податкового боргу подано в ЗУ № 2181 «Про порядок погашення зобов'язань, платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами», трактування цього терміна у законі траплялося двічі і не було ідентичним (див. табл. 1). Окрім того, спроби щодо визначення сутності поняття податкового боргу було здійснено низкою вітчизняних науковців (табл. 1).

Таблиця 1

Еволюція поглядів щодо сутності поняття «податковий борг»

Закон України від 21 грудня 2000 року № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетом та державними цільовими фондами»	ст.1.1. Податковий борг (недоїмка) – це податкове зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), самостійно узгоджене платником податків або узгоджене в адміністративному чи судовому порядку, але не сплачене у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого податкового зобов'язання; ст.5.4. Узгоджена сума податкового зобов'язання, не сплачена в установлені терміни визначається сумою податкового боргу платника податків.
О. Долгий	Податковий борг виражає собою результат взаємозв'язків виконавчих органів державної влади з фізичними та юридичними особами в частині формування державного бюджету
А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк	Податковий борг – податкове зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), узгоджене платником податків або встановлене судом (господарським судом), але не сплачене у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого податкового зобов'язання.
А. І. Крисоватий	Податковий борг – це узгоджена сума податкового зобов'язання, не сплачена в установлені терміни визначається сумою податкового боргу платника податків.
В. Бортняк	Представляє податковий борг одночасно в трьох аспектах: – сума фактичної заборгованості суб'єкта господарювання (фізичної або юридичної особи), що виникла внаслідок невиконання податкових зобов'язань перед державними та місцевими органами влади за певний звітний період; – борг, що виник у процесі вирішення спірних питань, пов'язаних з приводу добровільної сплати чи примусового стягнення суми податкового боргу фізичними і юридичними особами, які є платниками податків та органами державної виконавчої влади України; – результат систематичного чи одноразового невиконання зобов'язань щодо сплати податкових платежів і зборів суб'єктами оподаткування перед державою.
О. М. Тимченко	Податковий борг – це невиконане в установлений термін податкове зобов'язання перед державою, виходячи з установлених законодавством норм, незалежно від узгодження його сум з платником
Податковий кодекс України	Податковий борг – це сума узгодженого грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), але не сплаченого платником податків у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого грошового зобов'язання

Примітка: систематизовано на основі джерел [1; 3; 4; 5; 7; 10; 16]

На основі цієї таблиці можна зазначити, що в цілому подані визначення схожі. Однак це лише на перший погляд. Так, подібно до ст. 1.1 Закону 2181 це поняття трактується авторами «Фінансово-економічного словника» А. Загороднім та Г. Вознюком [4]. А у «Податковому глосарії» за редакцією А. Крисоватого це поняття подане так, як у статті 5.4 згаданого закону [7, с. 11]. В. Бортняк пов'язує виникнення податкового боргу із невиконанням податкового зобов'язання платником податків, незважаючи на факт його узгодження. Такої ж думки дотримується професор О. Тимченко, на думку якої податковий борг – це не лише не внесена у встановлені строки сума узгодженого податкового зобов'язання, а вся не сплачена у передбачені законом терміни сума податкового зобов'язання, що повинна бути визначена відповідно до чинних норм закону (незалежно від факту її узгодження) [16, с. 87]. Дозволимо собі неповністю погодитись із цією думкою, адже доволі часто на практиці трапляються випадки, при яких не можна однозначно трактувати правильність визначення грошового зобов'язання належного до сплати платником податків. У такому випадку платник податків використовує своє право на оскарження рішення контролюючого органу щодо нарахування йому неправомірної суми. Також ми поділяємо думку, що допущені неточності як платником податків, так і працівником контролюючих органів, і особою, уповноваженою проводити процедуру оскарження, не завжди відбуваються на користь платника податків, що призводить до не донарахування податкового зобов'язання, але й на користь другого учасника податкових відносин держави [2, с. 38]. Згідно з Конституцією України, кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, а грошове зобов'язання, що лежить в основі тлумачення податкового боргу, вимагає процедури узгодження суми такого зобов'язання. На підтвердження своєї думки наведемо тезу І. Майбурова, який зазначає, що податки можуть сплачуватися тільки із законних господарських операцій, таким чином податки характеризуються легітимністю [15, с. 20]. Звідси і податковий борг може виникати лише при несплаті законно нарахованого та узгодженого податкового зобов'язання. В іншому випадку ми не можемо вважати, що платник податку є потенційним

боржником виходячи із того, що «переважна більшість платників є обов'язково порушниками податкового законодавства в частині ухилення від сплати податків або допущення помилок» [17, с. 39].

З огляду на проведений аналіз, поняття податкового боргу пропонуємо розуміти як: добровільне невиконання у встановлений термін узгодженого податкового зобов'язання платником податків перед державою, а також несплачені штрафна санкція та пеня за їх наявності. Ми вважаємо, що платник податків, стаючи на облік у контролюючих органах, усвідомлено здійснює свою фінансово-господарську діяльність, а тому за підсумками такої діяльності зобов'язуваний сплачувати податки та збори передбачені чинним законодавством. Отже, при несплаті таких платежів він приймає добровільне рішення щодо несплати свого податкового зобов'язання. Звідси, платник податків, не сплачуючи суму податкового зобов'язання, робить свідомий вибір і бере на себе відповідальність за порушення податкового законодавства у вигляді штрафних санкцій та пені. Для того, щоб пояснити мотиви такої поведінки, необхідно з'ясувати основні причини, які ведуть до виникнення податкового боргу. Зауважимо, що навряд чи можливо визначити причини такої поведінки індивідуально для кожного платника, тому зосередимо увагу на загальних мотивах які спонукають або є передумовою несплати податків. Першоосновою виступатиме протилежність у бажаннях суб'єктів податкових правовідносин. Так, держава завжди намагається мобілізувати якнайбільшу суму податкових надходжень. Бажання платників податків є цілковито протилежними і полягають у намаганні будь-якими шляхами зменшити суму, що підлягає сплаті до бюджету. У таких умовах виникає фінансовий дисбаланс інтересів власників та держави через справляння податків. Часто саме дії контролюючих органів призводять до порушення законодавства платниками податків.

П. Годме стверджує, що в основі протиправної діяльності платників податків знаходиться група причин, які регулюють дії платників і податкових органів. Ця група включає моральні, політичні, економічні і технічні причини [18, с. 399–406]. Ми вважаємо, що такі причини є також основою виникнення податкового боргу у платників податків.

Моральна поведінка платника податків формується на основі рівня його вихованості і правосвідомості на цьому етапі соціального розвитку. Окрім того, вона напряму залежить від позитивної оцінки і характеристики моральних правил, правових норм чи установок. Важливим аспектом є також психологічні особливості індивіда, його свідомість, наявність потреб, інтересів і мотивів діяльності. До політичних причин в першу чергу можна зарахувати лобіювання у парламенті інтересів окремих підприємницьких структур; низький рівень соціальних гарантій державних службовців, адміністративний та податковий тиск на окремих суб'єктів підприємницької діяльності, що приводить до нерівномірного податкового навантаження. Парадоксальною є ситуація, коли такий тиск застосовується до добросовісних платників податків. З цього приводу слушно зауважує І. Таранов «не фронтальні перевірки легально працюючих платників, а посилення роботи у тіншовому секторі економіки є головним завданням, яке стоїть перед контролюючим органами у сфері оподаткування» [14, с. 57].

До економічних причин, що ведуть до несплати податків, можна зарахувати:

- недоотримання фінансування із різних джерел, яке очікувалося підприємствами;
- значний спад виробництва та зростання цін на сировину і матеріали;
- помилкова фінансова політика платників податків;
- кризовий стан національної економіки;
- недосконалість податкової системи;
- відсутність ринків збуту продукції;
- наявність значного тіншового сектора вітчизняної економіки;
- відсутність фінансування із бюджетів різних рівнів.

Технічні причини пов'язані із недосконалістю форм та методів контролю за виконанням податкового зобов'язання платників податків.

Висновки. Незважаючи на чітко сформульоване визначення поняття податкового боргу на законодавчому рівні, досі тривають дискусії щодо розуміння його суті та економічної природи. Вітчизняні науковці не погоджуються із трактуванням дефініції, яка подана в Податковому кодексі України. На нашу думку, під податковим боргом варто розуміти добровільне невиконання у встановлений термін узгодженого податкового зобов'язання платником податків перед державою, а також несплачені штрафну санкцію та пеню за їх наявності. Саме таке визначення дозволить прояснити платникові податків, що в основі невиконання його податкового обов'язку лежить не примус держави, а його добровільне бажання, а відтак, за таку діяльність він має бути покараний у вигляді штрафних санкцій та пені. Під час дослідження зазначено, що бажання платників податків є цілковито протилежними до бажання держави і полягають у намаганні будь-якими шляхами зменшити суму, що підлягає сплаті до бюджету. В таких умовах виникає фінансовий дисбаланс інтересів власників та держави через справляння податків. Щодо

основних причин, які є передумовою несплати податкового зобов'язання, можна зарахувати моральні, політичні, економічні та технічні.

Література:

1. Бортняк В. А. Механізм стягнення податкового боргу (адміністративно правовий аспект): автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.07 / В. А. Бортняк НУДПСУ. – Ірпінь, 2008. – 18 с.
2. Головач А. В. Правові засади регулювання податкового боргу в Україні : монографія / А. В. Головач, О. В. Онишко, Д. Г. Мулявка Нац. Ун-т ДПС України. – Ірпінь, 2011. – 174 с.
3. Долгий О. О. Оцінка податкового боргу: загальнодержавний та регіональний аспекти / О. О. Долгий // зб. Матер. наук.-практ. конф. [Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми]. – Ірпінь : Вид-во НАДПСУ, 2004. – С. 128–131.
4. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – 714 с.
5. Закон України №2181 від 21.12. 2000 «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2181-14>.
6. Иванов Ю. Б. Податкова система : підручник / Ю. Б. Иванов, А. І. Крисоватий, О. М. Десятнюк. – К. : Атіка, 2006. – 918 с.
7. Крисоватий А. І. Податковий глосарій : словник податкових термінів / А. І. Крисоватий. – К. : Задруга, 2002. – 72 с.
8. Малый экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 2000. – 461 с.
9. Новые начала политической экономии. Библиотека экономистов / Сисмонди Ж. С. ; пер. : Эфруси Б.О. – М. : К. Т. Солдатенков, 1897. – Вып. 8. – 360 с.
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 №2755-17 із змінами та доповненням від 03.02.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
11. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов : учеб. пособие / В. М. Пушкарева. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 192 с.
12. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
13. Соколов А. А. Теория налогов / А. А. Соколов. – М. : ООО «ЮрИнфоР-Пресс», 2003. – 506 с.
14. Таранов І. М. Фіскальний потенціал України та ефективність справляння податків: дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Тернопільська академія народного господарства. – Т., 2004.
15. Майбуров И. А. Теория и история налогообложения. / И. А. Майбуров и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : 2011. – 422 с.
16. Тимченко О. М. Податковий борг в Україні: мінімізація ризиків та ефективність менеджменту : дис... д-ра екон. наук: 08.00.08 / О. М. Тимченко. – К. : Б. в., 2010. – 431 с.
17. Тимченко О. М. Податковий борг в Україні: причини, наслідки, менеджмент / О. М. Тимченко. – К. : КНЕУ, 2009. – 228 с.
18. Экономический словарь [подгот. Е. Г. Багудина и др.] ; под ред. А. И. Архипова. – М. : Проспект, 2001. – 624 с.
19. Paul Marie Gaudemet, Joël Molinier. Finance publiczne. – Warszawa : PWE, 2000. – 627 s.